

Standart dil və variant məsələsi

Dos.Səkinəxanım Vəliyeva
ADPU, Xarici Dillər Mərkəzi,
e-mail sakinavaliyeva@gmail.com

Xülasə

Bu məqalə standart dil və variant məsələsi haqqındadır. Müsair beynəlxalq dillər arasında ən geniş yayılan ingilis dilidir. Dünyanın bir çox ölkələrinin dövlət dili də ingilis dilidir. Eyni zamanda ingilis dilində danışan həmin ölkələrin vətəndaşları başqa-başqa millətə, başqa irqə mənsubdurlar. Bütün bunlar ingilis dilinin variativliyinə səbəb olur. Yəni eyni dildən istifadə etmələrinə baxmayaraq, hər bir ölkənin, millətin və irqin tarixi inkişafından, sosial iqtisadi vəziyyətindən, coğrafi mövqeyi və həyata baxışının xüsusiyyətindən, milli adət ənənəsindən, fizioloji keyfiyyətindən irəli gələn cəhətlər dildə özünü bu və ya başqa şəkildə ifadə edir.

Buradan belə nəticə çıxarmaq olmaz ki, ingilis dili başqa millətlərin də məcburi dili olmasıdır. Xeyr, bu dil ancaq beynəlxalq ünsiyyət vasitəsi lazımlıdır. Beynəlxalq vasitə kimi bir çox simvollardan istifadə olunur. Məsələn, dünya ölkələrinin 33 faizindən çoxu latın əlifbasından və bir çox ölkələrdə ərəb qrafik sistemindən istifadə olunur, amma onların ya latın və ya ərəb olması məcburi deyil. Buradan belə bir sual qarşıya çıxır: nə üçün ingilis dili beynəlxalq dil səviyyəsinə qalxmaqdadır?

Beynəlxalq dil kimi ölkələr və hökumətlər arasında, yaradıcı dil kimi isə bəzi ölkələrdə həmin xalqların öz dilləri ilə yanaşı (məsələn, Filippində, Japonyada, Hindistanda və s.) işlənməkdədir. Qeyd edək ki, ingilis dili adı ilə tanıdığımız bu dilin də müxtəlif variantları vardır ki, bunları da bilmək az əhəmiyyətli deyildir.

Açar sözlər: dialekt, dilçilik, dil qrupları, fonetik, tələffüz

Стандартный язык и вариант

Центр Иностранных языков
Дос.Сакинаханум Велиева
e-mail sakinavaliyeva@gmail.com

Резюме

Эта статья о стандартном языке варианте. Английский-самый распространенный современный международный язык. Английский также является официальным языком многих стран мира. В то же время граждане

этих англоязычных стран принадлежат к разным нациям и расам. Все это приводит к изменению английского языка. Несмотря на то, что они используют один и тот же новый язык, особенности вытекающие из исторического развития каждой страны, нации и расы, социально-экономического положения географического положения особенностей жизни национальных традиций физиологических качеств, выражаются тем или иным образом.

Нельзя сделать вывод, что английский является обязательным языком для других народов. Нет этот язык нужен только как средство международного общения. Многие символы используются как международный инструмент. Например, более 33 процентов стран мира используют латинский алфавит, а многие страны используют арабскую графическую систему, но они не обязательно должны быть латынскими арабскими. Возникает вопрос, почему английский поднимается до уровня международного языка.

Как международный язык он используется между государствами и правительствами, а так же как язык творчества в некоторых странах наряду с языками этих народов (например, на Филиппинах, в Японии, Индии и т.д.). Следует отметить, что существуют разные версии этого языка, который мы знаем под названием английский, и важно их знать.

Ключевые слова: диалект, лингвистика, языковые группы, фонетика, произношение

Standart language and variant issue

PhD on Philology, Valiyeva Sakinaxanum
ASPU, Centre of Foreign Language
e-mail sakinavaliyeva@gmail.com

Summary

This article is about standart language and variant issue. English is the most widely spoken modern international language. English is also the official language of many countries around the world. At the same time, the citizens of these English-speaking countries belong to different nations and races. All this leads to the variability of the English language. Despite the fact that they use the same new language, the historical development of each country, nation and race, the socio-economic situation, the geographical position and the physiological quality of the national tradition are expressed in one way or another.

It cannot be concluded that English is the compulsory language of other nations. No, this language is only needed as a means of international communication. Many symbols are used as an international tool. For

example, more than 33 percent of the world's countries use the Latin alphabet, and many countries use the Arabic graphic system, but they do not have to be Latin or Arabic. This begs the question-why is English rising to the level of an international language?

As an international language, it works between states and governments, and as a creative language in some countries, along with the languages of those peoples (for example, in the Philippines, Japan, India, etc.). Note that there are different versions of the language, which we know as English, and it is important to know them.

Key words: dialect, linguists, language groups, phonetics, pronunciation

Aktuallıq. Dünyanın elə bir ölkəsi tapılmaz ki, ingilis dilini anlamasınlar. Bu elmi məqalədə standart dil və variant məsələsinin araşdırılmasına, onun Amerikan, Böyük Britaniya bir sıra başqa ölkələrdə və başlıca olaraq Birləşmiş Ştatlarda olan variantlardan, dialekt və şivələrdən və onların coğrafiyasından yaranma tarixini və xüsusiyyətlərindən, Birləşmiş Ştatlar, Böyük Britaniya, Yeni Zelandiya, Cənubi Afrika, Kanada və başqa variantların qarşılıqlı əlaqəsindən və birinin digərinə təsirindən, zəngin və konkret materiallarla bəhs olunmuşdur. Aktuallığı ingilis dilinə olan güclü ehtiyacın yüksək səviyyədə öyrənilməsinə təminat verməkdən ibarətdir.

Annotasiya. Müasir beynəlxalq dillər arasında ən geniş yayılan ingilis dilidir. Dünyanın bir çox ölkələrinin dövlət dili də ingilis dilidir. Eyni zamanda ingilis dilində danışan həmin ölkələrin vətəndaşları başqa-başqa millətə, başa irqə mənsubdurlar. Bütün bunlar ingilis dilinin variantlılığına səbəb olur. Yəni eyni dildən istifadə edilməsinə baxmayaraq, hər bir ölkənin, millətin və irqin tarixi inkişafından sosial iqtisadi vəziyyətindən coğrafi mövqeyi və həyata baxışının xüsusiyyətindən milli adət ənənələrindən fizioloji keyfiyyətindən irəliləyən cəhətlər dildə özünü bu və ya başqa şəkildə ifadə edir.

Metod. Məqalədə tarixi müqayisəli və təsviri metod tətbiq edilmişdir.

Giriş. İngilis dili həm də beynəlxalq, həm də yaradıcı dil kimi hazırkı dövrdə tədqiqi əhəmiyyətə malikdir. Beynəlxalq dil kimi o, dövlətlər və hökumətlər arasında, yaradıcı dil kimi isə bəzi ölkələrdə həmin xalqların öz dilləri ilə yanaşı (məsələn, Filippində, Japoniyada, Hindistanda və s.) işlənməkdədir. Qeyd edək ki, ingilis dili adı ilə tanıdığımız bu dilin də müxtəlif variantları vardır ki, bunları da bilmək az əhəmiyyətli deyildir.

Məsələn, Amerika Birləşmiş Ştatlarında işlənən dil Amerikan ingiliscəsidir, yaxud Amerikan ingilis dilidir. Əlbəttə bu dildən istifadə edənlər sözlərin tələffüzündə, intonasiya, vurğu, ritmə başqa dil faktorlarından istifadədə müstəqildirlər. Lakin ümumi orfoqrafik, semantik və qrammatik qaydadır. Britaniya ingiliscəsində olduğu kimidir. Bu heç də o demək deyildir ki, Amerikan ingiliscəsində danışan Sinqapur, yaxud Filippin ingiliscəsində də öz

tələffüz, intonasiya, vurğu və s fərqləri var. Bununla belə, hər halda onlar bir-birini başa düşəcəklər. H.M. Albert "Amerikan ingiliscəsi" kitabında yazırdı: "İngilis dilinin müxtəlif variantlarında danışanlar bir-birilərini çətin başa düşsələr də, hər halda anlayacaqlar".

İngilis dili müxtəlif məqsədlərlə, müxtəlif münasibətlərlə və müxtəlif vəziyyətlərdə işlədilməklə bərabər beynəlxalq dil kimi gərəklidir. Bu dil yaponların, koreyalıların, tayvanlıların, Çinin yardımçı dillərindən biri, İngiltərənin ABŞ-ın isə dövlət dilidir.

Buradan belə nəticə çıxarmaq olmaz ki, ingilis dili başqa millətlərin də məcburi dili olmasıdır. Xeyr, bu dil ancaq beynəlxalq ünsiyyət vasitəsi lazımlıdır. Beynəlxalq vasitə kimi bir çox simvollardan istifadə olunur. Məsələn, dünya ölkələrinin 33 faizindən çoxu latın əlifbasından və bir çox ölkələrdə ərəb qrafik sistemindən istifadə olunur, amma onların ya latın və ya ərəb olması məcburi deyil. Buradan belə bir sual qarşıya çıxır: nə üçün ingilis dili beynəlxalq dil səviyyəsinə qalxmaqdadır?

Beynəlxalq dil olmasına təsir göstərmək amilərdən biri dövlət və siyasətdir. 1965-ci ildə Birləşmiş Ştatlar hökuməti dil siyasətində ingilis dilini insan cəmiyyətinin ehtiyacını, bilik və istəklərini bütün dünyaya çatdıran bir xəzinə adlandırılmışdır. 1968-ci ildə Hanluda ingilis dili konfransı keçirilmiş və burada yenə də ingilis dilinin dünya dili, beynəlxalq bir dil kimi xüsusi əhəmiyyətə malik olduğu göstərilmişdir.

Ləri E. Smit ingilis dilinin beynəlxalq dil olmasından danışarkən deyir: "İngilis dili qədim sanskrit, ərəb, ispan və fransız dilləri ilə müqayisədə çox gəncdir. Hətta ölkədəki təbii sərvətlərin adlarının dildəki ifadəsi nöqtəy-nəzərindən ərəb və indoneziya dilləri ilə müqayisə edilə bilməz. Texnologiyanın inkişafı sahəsində isə yapon dili üstünlük təşkil edir. Lakin ingilis dilini əsas dil kimi işlədən ölkələrin sayına gəldikdə, ingilis dili böyük üstünlüyə malikdir. İngilis dili beynəlxalq dil kimi dünya konfranslarında, populyar mahnılarda, filmlərdə, BMT-də işlənir".

Onu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, beynəlxalq dildən dillərin əhatəliyi nöqtəy-nəzərdən danışarkən, nədənsə nə türk dilindən, nə də fars dilindən danışılmır. Halbuki bu dillər də onlarda danışanların sayına görə əhatəli dillərdən sayılmalıdır.

Hələ qədim vaxtlarda yunan, latın, sanskrit, ərəb, ispan və fransız dilləri beynəlxalq dil onların bütün dünyada geniş miqyasda işlənməmişdir. Son yetmiş ildə isə ingilis dili beynəlxalq aləmdə geniş işləməyə başlamışdır. Ola bilsin ki, hazırkı dövrdə bu dildə danışanların ümumi sayı getdikcə artdığından onun əhəmiyyətli dərəcədə geniş yayılmasına səbəb olmuşdur. Onu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, dünyada 28 dil var ki, həmin dillərdə danışanların sayı 308 milyonu keçmişdir.

İngilis dilinin beynəlxalq dil səviyyəsinə çatdığı dövrdə keçdiyi yola qısa nəzər salmaq,zənnimməcə maraqlı olardı.

İngilis dili əslində Britaniya adalarında yaşayan ingilislərin dilindən yaranmışdır.Tomas Alenin yazdığına görə,ingilis dili ilk dəfə 1536-1542-ci illərdə Uelsdə yaşayanların rəsmi dili olmuşdur.Bu dildə danışanlar o zaman xüsusi imtiza malik idilər.

V.Şekspirin “V Henri” nəzər salsaq, görürük ki,V.Henrinin rəhbərliyi altında ingilis dili Britaniya icmaları arasında ortaqlıq olmuş,daha sonra dəniz səyahətçiləri,yazıçılar,o,dövrə deyildiyi kimi,Yelizaveta,Şekspir, Marlov,Loç, Qrin tərəfindən təkmilləşdirilərək,”Yelizaveta ingiliscəsi”,”Şekspir dili” adını almışdır.Hətta ilk amerikan müstəmləkəçiləri də öz aralarında Yelizaveta ingiliscəsində danışmışdılar.Lakin bu dilin özü də yeni Dünyaya-Amerika qitəsinə mükəmməl şəildə gəlib çıxmayıb.

Standart dil dedikdə,vahid qrammatik və fonetik qaydalara tabe olan təhsil görmüş əksər adamların istifadə etdikləri yazılı dil nəzərdə tutulur.Standart dilin özünün də iki-formal və qeyri-formal formaları mövcuddur.

Formal dil yazıçıların yazılı dilidir.Ona akademik dil də demək olar.Qeyd edək ki, standart ingilis dilində,demək olar ki,çox az adam danışır.Çünki standart dil danışanları müəyyən çərçivəyə salır,ondan kənara çıxmağa qoymur.Qeyri formal standart dil isə kitab dilinə nisbətən daha effektiv hesab olunur.Adamlar bu formanı özlərindən asılı olmayaraq,daha tez qəbul edirlər.Maraqlıdır ki,qeyri-formal standart dil getdikcə yuxarı təbəqənin də danışdığı əhəməsinə çevrilir.Buvariantdan hansını daha tez və geniş qəbul etmək,hansı dil formasına üstünlük vermək cəmiyyətdə öz şizefriniya dərəcəsinə çatmışdır.Standart ingilis dilinin yuxarıda göstərdiyimiz düzgün formasını bir çoxları təqdir edir,başqaları pisləyərək,”pis ingilis dili”adlandırırdılar, ikinci formanı isə birinci forma tərəfdarları tərəfindən tənqid edilir,onu düzgün olmayan dil adlandırırlar.

Hətta bəziləri standart ingilis dilini “kasıb ingilis dili”(poor English) adlandırırlar.

Bunlarla yanaşı,standart dil qrupuna fərdi substandart dil də daxildir.Bu qrupa daxil olanlar hər şeydən əvvəl obyektiv olmalı,yəni formal standart dildə öyrəndikləri qaydalara uymamalı,qeyri-standart dil emosiyalarına (xoşuna gəlib-gəlməməyindən asılı olmayaraq) qapılmalı,öz superstandart dilini yaratmalıdırlar.

Standart ingilis dili məfumu “ən yaxşı ingilis dili”ədəbi ingilis dili,”yaxud”Oksford ingiliscəsi,və yaxud da ”Bi Bi Ci ingiliscəsi”kimi başa düşülməməlidir.İkincisi,standart ingilis dilini ayrı-ayrı social qruplara,ingilis dilində danışanlara,-“yuxarı təbəqənin ingiliscəsi”bütün ingiliscə danışanların ingilis dili”məfumu ayırmaq olmaz. Çünki standart ingilis dili,əsas etibarilə dialect və aksentlərdən ibarətdir.Lakin dialect və aksentlər,şivələr müəyyən

yerli xüsusiyyət kəsb edir,həm də ola bilsin ki,ingiliscə danışanların hamısı həmin yerli dialekti bilməsidir.Deməli,dialektlər,şivə və ayrı-ayrı yerli danışqformaları hər bir fərdin qəbul etdiyi dil variantıdır.Standart dil dedikdə,onun ayrı-ayrı derivativləri nəzərdə tutulur.Qeyd edək ki,geniş coğrafi əraziyə malik əhəlinin hamısı eyni dildən eyni formada,istər yazı,istərsə də şifahi şəkildə istifadə etmirlər.Dialektlərdən hər biri öz tələffüzü və yazılışı ilə başqa dialektlərdən,yaxud şivələrdən fərqlənir.Bir və ya bir qrup adam bu və ya digər dialektə,yaxud şivədə danışır.Lakin standart dil bir neçə dialekt içərisində,demək olar ki,ən əsas olan “dialekt”Dialekt,aksent isə bir-biri ilə əlaqədar işləyir,yəni dialekt-aksent terminini dil mütəxəssisi olmayanlar,hətta bəzən ingilis dili müəllimləri belə qarışdırırlar.

Haqqında bəhs etdiyimiz standart ingiliscəyə aid misallara diqqət yetirək:

I.Superstandart-Is it not?

Standart-Isn't it?

Substandart-Aint it?

II.Substandart-I thought them stupid

Standart-I thought they were stupid

Substandart-I thought they was stupid

III.Superstandart-He's not as smart as I

Standart-He's not as smart s me

Substandart-He not as smart as me

Göstərdiyimiz hər üç bölmədəki misalların Azərbaycan dilində tərcüməsi eyni alınacaqdır.Lakin bunların hamısında forma müxtəlifliyi göz qabağındadır.

Başqa bir misalda tələffüz formalarına diqqət yetirək:

I.chocolate

Superstandart-chock-ou-let

Standart-chauck-let

Substandart-chew-cuk-let

II.Been

Superstandart-been

Standart-ben

Substandart-ben

Hər cəmiyyətdə elə qrup adamlar var ki,onlar dilin bu və ya digər formalarında danışır və həmin formanın düzgün olduğunu başqalarına da təbliğ edə bilirlər.Amerika məktəb müəllimlərini də belələrindən hesab etmək olar,çünki onlar çoxu tələbə və şagird auditoriyalarına malikdirlər.Müəllimlər amerikan ingiliscəsini və standart ingilis dilinin bir variantı kimi deyil,məhz özlərinin öyrətdiyi kimi,qeyri-standart ingilis dili forması kimi izah edirlər.

Buna misal olaraq shall və will köməkçi feillərinin I will go home (Mən evə gedəcəyəm) –birinci şəxs təkində shall əvəzinə will-I will do it.

(Mən bu işi etməliyəm)-must modal feili əvəzinə shall where you going cümləsində isə to be feilinin ikinci şəxsin təki və cəmində işlənən are formasının işlənməməsini göstərə bilər. Tarixən müəyyən mərhələlərdə yaranan belə formalar hər bir xalqın dilində özünü göstərir.

Professor V.Qarin yazır: "Millətin əldə etdiyi ən mühüm nailiyyətlərdən biri onun dilinin olmasıdır. Elə bir dil ki, ən mükəmməl, standart dil olmaqla məxsus olduğu xalqı bütün dövrlərdə təmsil edə bilsin. Həmin dil sonralar özü inkişaf etməklə yanaşı, məxsus olduğu xalqın inkişafına da təsir etmiş olur."

Lakin standart dil ilə dialekt arasında mövcud olan fərq zənnimizcə, onun sosial bazası əsasında standart dilin işlənmə miqyası və əhatə dairəsinin genişliyi ilə ölçülməlidir. Fikrimizin düzlüyünü misallardan aydın görmək olar:

Standart ingilis dilində:

Where shall we go? To my house or yours?

I suppose you are going to the laundry.

I saw it.

I did see him.

Nothing always do it for yourself.

Dialektdə:

Where shall we go round mine?

Where shall we go round mine or round yours? (Cambridge)

Is this you away to the steamer. (Edinburg)

I seed it (Virginia)

I is seen him (Black English)

All us do it for thisen (Yorkshire)

Standart ingilis dilindən danışarkən bəzi dilçilər onun dialekt – aksentdən, bəziləri isə ayrı-ayrı dialektlərdən ibarət olduğunu söyləyirlər. Lakin bizcə, standart ingilis dili ilə dialekt və aksentləri bir-biri ilə qarışdırmaq olmaz. Çünki dialekt, yaxud aksent, yuxarıda dediyimiz kimi, ayrı-ayrı insan qruplarına coğrafi əraziyə mənsub yerli adamların danışq təzi olduğu halda, standart dil təhsil almış ədəbi və akademik dilə yiyələnmiş insan qruplarına, mətbuat və hər hansı geniş miqyaslı ədəbiyyata malik hamı tərəfindən tanınmış bir variant hesab olunur. Ədəbi dil ümumxalq dili əsasında seçmə və əvəzetmə yolu ilə yaradılan möhkəm normalara əsaslanan və üslublar zəminində fəaliyyət göstərən hamının başa düşdüyü, anladığı, dərk etdiyi, tədris ocaqlarında, idarə və müssəisələrdə, mətbuatda, radio və televiziya, bir sözlə cəmiyyətin fəaliyyət göstərdiyi bütün sahələrdə ünsiyyəti təmin edən dildir. Bu mənada standart dil daha geniş miqyasda işlənən, aksent isə daha kiçik ərazidə danışılan şivə və s.dən ibarətdir.

Standart ingilis dili haqqında danışarkən bəziləri onu RP (qəbul olunmuş tələffüz qaydaları) ilə bağlayırlar. RP bildiyimiz kimi, həm ümumi məktəblərdə və həm də yuxarı təbəqədə (yuxarı sinfə məxsus insan qruplarında)

danışılır. RP aksenti standart dildən ayrılıqda mövcud ola bilməz, o, həm də standart dilin dialekt variantından asılıdır.

Beləliklə, standart ingilis dilinin dəqiqləşdirilməsi aşağıdakı hallar üçün əhəmiyyətlidir.

1) dialekt və aksent arasındakı əlaqələri, fərqləri və münasibətləri onun əsasında müəyyən etmək üçün; 2) qrammatik və leksik komponentləri fərqləndirmək üçün; 3) ingilis dilinin öyrənilməsində istər ana dili, istərsə də ikinci dil kimi mahiyyət daşımaları üçün.

Göründüyü kimi, standart ingilis dili termini əsasən qrammatika və lüğət tərkibinə aid edilir, fonetika, tələffüz isə tez dəyişiləndir. Məsələn:

I haven't got any-mən heç nə almamışam.

I am't got now-məən heç nə almamışam.

Hər ikisi standart ingilis dilində düzgün tələffüz olunub-olmamamsından asılı olmayaraq, cümlədir, yəni qrammatik quruluşa və lüğət tərkibinə malikdir.

Məlum olduğu kimi, İngiltərədə və dünyanın müxtəlif ölkələrində ənənəvi məktəb və universitetlərdə standart ingilis dilinin variantı kimi Britaniya ingiliscəsi tədris olunur.

Britaniya ingiliscəsi stabil standart dil hesab olunduğu üçün dünyanın bir çox ölkələrində - Uelsdə, Şotlandiyada, İrlandiyada, Avstraliyada, Yeni Zelandiyada, Cənubi Afrikada və Kanadada onun yazılı və şifahi forması işlənir. Standart ingilis dilinin başqa variantı olan Şimali Amerika ingiliscəsinin yazılı və şifahi forması Amerika Birləşmiş Ştatlarında və Kanadada tədris olunur.

Nəticə. Deyilənlərdən belə məlum olur ki, ingilis dilində variantlıq mövcuddur. Ona görə də bu dili istər öyrənərkən, istərsə də tədqiq edərkən, onu, leksik, semantik, fonetik və s.cəhətlərinə görə araşdırarkən, variantlıqdan irəli gələn alimləri, onların inkişaf və yayılma xüsusiyyətlərini, qarşılıqlı təsir və başqa keyfiyyətlərini nəzərə almaq zəruridir. İngilis dilinin geniş ərazidə yayılması, beynəlxalq dil statusu daşımağa başlaması və Birləşmiş Ştatlarda bu dilin ayrıca bir qolunu yaratmaq meylinin getdikcə reallaşması prosesi və s. amillərlə yanaşı dilin öz daxili inkişafı ilə əlaqədar gedən proseslər bu dilin aktuallığının saxlanılmasına səbəb olur.

Ədəbiyyat

1. B. Hüseyinov. Müasir ingilis dilində areal danışq variantları Bakı, "Elm" 1999
2. A. Axundov. Ümumi dilçilik, Bakı. 1979
3. Alan Harold. The Linguistic Atlas of the Upper Midland. 1975
4. Adams G. Ulster Dialects, 1974
5. H. L. Mencken. American Language, 1919
6. Henry Bradly, The English Review. 1921